

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ

ГУСЄВ ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 159.922.2: 316.66: 316. 622

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ,
ЩО НАЛЕЖИТЬ ДО СУБКУЛЬТУРИ БІДНОСТІ**

19.00.11 – політична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

Науковий керівник :

доктор психологічних наук, професор
Васютинський Вадим Олександрович,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН
України, завідувач лабораторії психології мас і спільнот

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент
Хазратова Нігора Вікторівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри загальної, вікової та педагогічної психології

кандидат психологічних наук, доцент
Анцибор Анатолій Іванович,
Вінницький обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників, завідувач кафедри педагогіки і
психології

Захист відбудеться 27 листопада 2013 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «24» жовтня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Жадан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни актуальною є проблема психологічного вивчення причин перебування частини населення, і молоді зокрема, у стані бідності. Трансформаційні процеси в суспільстві сприяли поширенню цього явища, а передавання субкультурних особливостей бідності закріпили. З політико-психологічного погляду на окрему увагу заслуговує дослідження особливостей політичної поведінки молоді із субкультури бідності, оскільки такій молоді бракує ефективних психологічних стратегій залучення до соціально-політичного середовища.

Науковий аналіз природи бідності передбачає встановлення закономірних зв'язків між матеріальним добробутом, поведінкою індивіда і станом соціальної системи. У відповідних дослідженнях вивчають особливий спосіб життя як культурний механізм збіднення (витіснення на периферію) непристосованих індивідів (Ф. Трешер, У. Уайт). Найбільш поширеною стала теорія «культури бідності» О. Льюїса, який обґрунтував цей термін, а згодом використовував і поняття «субкультура бідності». Наявність у суспільстві процесу передавання з покоління в покоління особливої субкультури бідності пояснюють, з одного боку, результатом індивідуальних реакцій на позицію в суспільстві, а з другого – відносно стійкою, незалежною від зовнішніх умов системою цінностей, норм і правил розв'язання життєвих проблем. Визнаючи особливу культуру бідних, велика кількість дослідників вважає її за частину загальноприйнятої культури, зумовлену соціально-психологічними чинниками, тому вживає термін субкультура (Х. Ганс, Дж. Роуч). Спираючись на конструктивістську методологію, виділяємо дві площини розуміння бідності – індивідуальну і соціальну. З одного боку, позиція бідності в умовах постійних змін соціального середовища є нестабільною та конструюється реактивною поведінкою (Дж. Бісент, Р. Хайл, Д. Чил), а з другого – причиною бідності є соціальне виключення (С. Погам, Е. Сін, Дж. Скотт), зокрема в громадсько-політичній сфері.

Політичну поведінку розглядають як зовнішнє вираження політичної активності, яка пов'язана з різними формами ціледосягання, участі в політичних процесах – виборах, діяльності органів державної влади, політичних партій тощо (П. Гозман, О. Шестопал та ін.). Психологічні особливості політичної поведінки молоді вивчають у тісному зв'язку з політичною соціалізацією, політичною свідомістю, самореалізацією, мотивацією, ідеологічними стереотипами, політичною компетенцією тощо (І. Жадан, Л. Кияшко, А. Краснякова та ін.), у межах комплексних досліджень масової політичної свідомості та поведінки (В. Васютинський, О. Донченко, М. Слюсаревський, Н. Хазратова та ін.).

Проте у вивченні субкультури бідності переважають соціологічні підходи як у вимірюванні, так і в інтерпретації отриманих даних. Натомість істотно бракує психологічних досліджень політичної поведінки представників субкультури

бідності. Соціальна і наукова значущість цієї проблеми зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення психологічних особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя» (2011–2015 рр., державний реєстраційний номер 0111U001263). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 2/11 від 27.01.2011р.) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29.03.2011р.).

Мета дослідження – виявити психологічний зміст, особливості прояву і можливості підвищення рівня соціальної нормативності політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури для з'ясування соціально-психологічних особливостей політичної поведінки молоді, культури і субкультури бідності, діагностування належності до субкультури бідності.

2. Організувати та провести емпіричне дослідження для визначення особливостей політичної поведінки молоді із середовища субкультури бідності порівняно з представниками інших груп молоді.

3. Узагальнити отримані кількісні дані про особливості політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності, дослідити характер впливу такої належності на ступінь соціальної адекватності політичної поведінки.

4. Розробити корекційні засоби і перевірити можливість зміни характеру політичної поведінки молоді – представників субкультури бідності.

Об'єктом дослідження є політична поведінка молоді.

Предмет дослідження – психологічні особливості політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і розв'язання відповідних завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів. Теоретичні – аналіз і синтез, узагальнення і порівняння, систематизація й інтерпретація наукової літератури – застосовувалися при обґрунтуванні теоретичних засад вивчення проблеми політичної поведінки молоді із субкультури бідності, розробки авторського опитувальника та розробки процедури емпіричного дослідження. Емпіричні – опитування, експертна оцінка, корекція; методи математичної статистики – U-Мана-Уїтні, χ^2 Пірсона, тест Уїлкоксона, факторний і кореляційний аналізи з подальшим якісним обґрунтуванням та узагальненням результатів, обробка даних виконувалась за пакетом програм IBM SPSS Statistics 20.

Форми політичної поведінки та особливості їхнього вияву визначалися за методиками: «Самопочуття-поведінка-культура» А. В. Склярук – для визначення домінантного типу політичної поведінки та культури; Опитувальник рівня політичної активності Л. О. Кияшко – для вимірювання вираженості типів політичної активності та її компонентів; Опитувальник особливостей політичної соціалізації Є. В. Чорного – із метою дослідження ставлень до учасників політичного процесу та визначення типу сприймання політичної інформації; Опитувальник мотивації політичної участі А. О. Краснякової – із метою дослідження мотивів політичної участі; Опитувальник для вимірювання типу організаційної культури Г. Хофстеде – для визначення домінантних параметрів організаційної культури; Опитувальник рівня патерналізму в ставленні до інститутів влади Т. Г. Стефаненко, О. А. Тихомандрицької, О. П. Белінської – для діагностики складових патерналізму; Опитувальник рівня політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко – із метою дослідження здатності до політико-ідеологічного самовизначення; методика Ш. Шварца «Портрет цінностей» в адаптації І. І. Семків – для визначення ціннісних орієнтацій. Для встановлення належності респондентів до субкультури бідності вимірювалися показники суб'єктивного та об'єктивного рівня бідності за авторським опитувальником.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- *уперше* встановлено, що молодь із субкультури бідності має схильність проявляти в політичній поведінці такі психологічні особливості, як імпульсивна політична агресія, уникання політичної діяльності, залежність від соціального оточення, низька мотивація задоволення матеріальних і соціальних потреб у політиці;

- *доведено* що субкультура бідності складається із суб'єктивних та об'єктивних компонентів і поширена серед значної частини молоді; показано, що високий рівень цих складових субкультури бідності по-різному впливає на політичну поведінку молоді: об'єктивна бідність більшою мірою призводить до відсторонення від активного політичного життя, а суб'єктивна – актуалізує невдоволення політичними процесами та активізує проблемні форми політичної поведінки;

- *дістало подальшого розвитку* уявлення про можливість корекції особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності; встановлено, що завдяки цілеспрямованому корекційному впливу можна зменшити прояви імпульсивної політичної агресії та посилити мотивацію задоволення матеріальних і соціальних потреб у політиці.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення та сформульовані за результатами дослідження висновки можуть знайти застосування при розробці програм ефективного прогнозування політичної поведінки молоді, формування стратегій адаптації та інтеграції молоді до політичних інститутів, реалізації програм соціальної політики і соціальної роботи з бідною молоддю. Отримані результати можуть бути використані в роботі соціально-психологічних служб (при консультуванні, психокорекції, розробці

тренінгів і семінарів) із метою цілеспрямованого формування адекватної політичної поведінки представників субкультури бідності. Використаний у роботі психодіагностичний інструментарій може становити методичну основу подальших досліджень особливостей політичної поведінки молоді.

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи Київського славістичного університету (довідка № 78/01 від 27.05.2013 р.), ДПТНЗ «Житомирське вище професійне училище сервісу і дизайну» (довідка № 658 від 06.03.2013 р.) і ДПТНЗ «Житомирський професійний технологічний ліцей» (довідка № 226 від 06.03.2013 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, результати емпіричного дослідження та висновки роботи доповідалися й обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Могильов, 2013), II Міжнародних психолого-педагогічних Челпановських читаннях (Київ, 2013), Першій міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток особистості у рамках просторово-часової організації життєвого шляху» (Одеса, 2013), II Міжнародній науково-практичній конференції «Дитинство. Освіта. Соціум» (Київ, 2013), Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Ломоносов – 2013» (Севастополь, 2013), Науково-практичній конференції з міжнародною участю «Соціальна адаптація осіб з порушенням розвитку» (Львів, 2012), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Професійна підготовка фахівців соціально-педагогічної сфери в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору» (Ніжин, 2012), Всеукраїнській науковій конференції «Треті Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2012), VII Звітній науковій конференції Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (Київ, 2013), Методологічному семінарі для аспірантів та молодих науковців Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Самовизначення особистості в соціумі: теорія, методологія, практика» (Київ, 2011), засіданнях лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (Київ, 2010–2013).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 10 публікаціях, із них 6 статей – у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (151 найменування, із них 44 – англійською мовою) та 7 додатків (на 14 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 187 сторінок, основний зміст викладено на 156 сторінках, робота містить 1 таблицю і 30 рисунків, які займають 14 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт, предмет і методи, висвітлено

наукову новизну, практичне значення роботи, наведено дані про впровадження, апробацію, публікації та структуру дисертації.

У *першому* розділі «**Теоретичні засади дослідження політичної поведінки молоді та субкультури бідності**» висвітлено стан досліджуваної проблеми, розглянуто основні підходи до розуміння політичної поведінки і субкультури бідності, особливості прояву такої поведінки в представників цієї субкультури. Розкрито зміст понять «політична поведінка», «культура бідності», «субкультура бідності», проаналізовано психологічні особливості відтворення політичної поведінки залежно від її субкультурних передумов.

Джерелами дослідження політичної поведінки стали класичні ідеї Г. Лассуела, П. Лазарсфельда, Ф. Грінстайна та ін. Її вивчають у тісному зв'язку з політичною активністю (М. Білик, М. Гоел, О. Шестопап), політичною участю (П. Богасон, Л. Кияшко, Л. Мілбрат, Л. Найдьонова), політичною установкою (С. Фельдман), електоральною участю (І. Кузнєцова, А. Маренков, М. Слюсаревський, П. Фролов). У процесі політичної соціалізації молоді відбувається формування її політичної поведінки, а особливо вагомий вплив на неї справляє здобуття молоддю освіти (Дж. Адельсон, І. Жадан, Є. Чорний).

Політична поведінка характеризується усвідомленою полімотивованою активною або пасивною участю особи в соціально-політичному житті країни, виявом нею свого ставлення до системи інститутів влади та бажанням підтримувати або протидіяти наявній системі.

Початок вивчення субкультури бідності як певного способу життя традиційно пов'язують із дослідженнями О. Люїса. Надалі вивчення субкультури бідності активно відбувається в соціологічних та антропологічних дослідженнях, де її розуміють як міське гетто (Л. Вірт, Р. Парк, Ф. Трешер), культуру нижчого класу (У. Міллер), андерклас (У. Вілсон, Б. Хесс), маргінальний клас (С. Марклунд). Разом із цим досліджують такі характеристики субкультури бідності, як мораль (Д. Хербрідж), установки (У. Гудінаф), правила й норми (Ч. Валентайн). Чимало досліджень присвячено визначенню кількості ресурсів, необхідних для зменшення бідності (Ч. Бут, С. Роунтрі). Низка досліджень фокусує увагу на соціальних умовах, які впливають на поширення бідності (В. Ганеш, П. Таунсенд), та у зв'язку з цим обґрунтовують теорію аномії (Р. Ганс, Р. Мертон, Л. Райнуотер).

Якщо О. Люїс серед головних чинників субкультури бідності називав негативні характеристики особи, то інші дослідники говорили про синдром бідності (Д. Еліш), ціннісні передумови (Х. Родман), невдалу адаптацію до зовнішніх умов (С. Дженкс), суспільні умови і соціальне оточення (Р. Олетта). Сучасні вітчизняні дослідження більшою мірою зорієнтовані на соціологічне вивчення субкультури бідності (Н. Давидова, В. Сичова, С. Ярошенко), тоді як психологічне вивчення цього явища лише розпочинається (А. Анцибор, В. Васютинський, К. Муздибаєв, В. Хашченко).

Субкультура бідності постає як система норм і правил, що визначають поведінку особи і/або групи осіб, які при цьому свідомо чи несвідомо виділяють

себе із загальної культури суспільства, а також відрізняються способом життя, цінностями і моделями поведінки.

Проведений теоретичний аналіз дав можливість говорити про психологічні передумови політичної поведінки молоді (із субкультури бідності зокрема): політичні установки, цінності, політико-ідеологічне самовизначення, що формуються в процесі політичної соціалізації (Р. Інглхарт, Р. Лейн). Процес формування політичних установок у молоді із субкультури бідності проходить через розвиток структурного компонента особистості, який відображає переважне ставлення до політичних цінностей і дістає вираження в інтересах, потребах, поглядах, оцінках, мотивах.

У **другому** розділі «**Емпіричне дослідження психологічних особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності**» обґрунтовано завдання, методи та організацію констатувального етапу емпіричного дослідження, висвітлено результати емпіричного вивчення психологічних особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності.

Емпіричне дослідження складалося з двох частин: констатувальної та корекційної, загальна вибірка становила 768 осіб (учні різних років навчання професійно-технічних училищ міст Києва, Житомира, Коростеня Житомирської області, Сум, Конотопа Сумської області), а також 15 фахівців – експертів у галузі соціальної та політичної психології. Констатувальна частина складалася з двох етапів. Перший етап було спрямовано на відбір інструментарію для визначення психологічних особливостей політичної поведінки і пошук критеріїв діагностування належності молоді до субкультури бідності.

Методичну базу першого етапу склала сукупність із чотирнадцяти методик, застосування яких дало змогу виявити компоненти політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності, і молоді, яка перебуває за її межами. У процесі попереднього відбору методик було опитано 105 учнів професійно-технічних училищ м. Коростеня віком від 18 до 20 років. За результатами статистичної обробки даних опитування визначено сім методик, показники яких найбільш повно й адекватно діагностують різні сфери політичної поведінки: методика «Самопочуття-поведінка-культура» А. В. Склярук, Опитувальник рівня політичної активності Л. О. Кияшко, Опитувальник особливостей політичної соціалізації Е. І. Чорного, Опитувальник мотивації політичної участі А. О. Краснякової, Опитувальник для вимірювання типу організаційної культури Г. Хофстеде, Опитувальник рівня патерналізму в ставленні до інститутів влади Т. Г. Стефаненко, О. А. Тихомандрицької, О. П. Белінської, Опитувальник рівня політико-ідеологічного самовизначення Г. В. Циганенко, Методика Ш. Шварца «Портрет цінностей» в адаптації І. І. Семків. Також на цьому етапі було вироблено спосіб діагностування об'єктивної бідності на основі оцінки респондентами приблизної кількості грошей на кожного члена сім'ї на місяць.

На другому етапі було проведено основне опитування, яке мало на меті визначення критеріїв належності молоді до субкультури бідності та виявлення

психологічних особливостей політичної поведінки її представників. Загальна кількість опитаних – 313 осіб віком від 15 до 24 років, серед яких дівчат – 53,7%, хлопців – 46,3%.

Для діагностування суб'єктивної бідності респондентів було створено робочу анкету з 15 тверджень. Ці твердження відображають емоційну сферу респондента (реакція на прояви знедоленості, відчуття себе в ситуаціях, пов'язаних із низьким матеріальним становищем тощо), а також ураховують те, наскільки певні характеристики прояву субкультури бідності позначаються на житті молоді. Для оптимізації змісту анкети та більш точного виявлення суб'єктивної бідності молоді було видалено запитання, які не давали статистично значущої різниці у відповідях між об'єктивно бідними і забезпеченими респондентами. Таким чином, в анкеті залишилися дев'ять запитань.

Згідно результатів анкетування, за суб'єктивною оцінкою бідності респонденти поділилися на три групи з різним рівнем її прояву: низьким – 30,7%, середнім – 39%, високим – 30,3%. За відповідями на закрите запитання, яке вимірювало об'єктивну оцінку власної бідності респондентів, вибірка також розподілилася на три групи із низьким – 34,4%, середнім – 34,7%, високим – 30,9% рівнями.

За допомогою факторного аналізу показників суб'єктивної оцінки власної бідності виокремлено чотири складові: незадоволення базових потреб, брак коштів на додаткові потреби, сором через власну бідність, оточення, що продукує бідність. Перша складова виявилася найбільш вираженою в більшості респондентів незалежно від статі. Серед хлопців істотно проявився сором через власну бідність та оточення, що її продукує, тоді як у дівчат більш актуалізованою є складова «брак коштів на додаткові потреби». З виділених складових лише почуття сорому через власну бідність має тенденцію до зменшення з віком.

За ознаку належності до субкультури бідності ми визнали високий рівень суб'єктивної та об'єктивної бідності або високий рівень однієї з них і середній – другої. Отже, із загальної вибірки 42,1% респондентів належать до субкультури бідності, 15,8% – мають середній рівень її вираженості, а 42,1% – низький.

Порівняльний аналіз даних представників обох груп показав, що політичну поведінку носіїв субкультури бідності більшою мірою характеризують короткочасна емоційна реакція на політичні події, відчуження від політичного життя, протестна активність. У мотиваційній сфері їхньої політичної поведінки діагностовано слабку вираженість таких мотивів, як підвищення матеріального і соціального статусів, кар'єри та досягнення успіху, спілкування, партнерської взаємодії, громадянської взаємодопомоги. Для молоді, що належить до субкультури бідності, характерним є низький прояв позиційної конкуренції і домінантної автономізації, небажання дотримувати закону, вираженість цінностей влади, гедонізму та безпеки.

Кореляційні зв'язки між складовими суб'єктивної оцінки власної бідності і різними сферами політичної поведінки молоді дали змогу виявити такі залежності. З підвищенням суб'єктивного відчуття нестачі коштів на задоволення

базових потреб зростає прояв політичного бойкоту і політичної реакції, знижується тяжіння до індивідуалістичної організаційної культури, слабнуть мотиви партнерської взаємодії і домінантної автономізації. Нестача коштів на додаткові потреби має прямий зв'язок із конформізмом, політичною пасивністю і владним самоствердженням, тоді як обернений зв'язок є між ставленням до інститутів влади й закону і сприйманням влади. Почуття сорому через власну бідність посилює поведінковий компонент електоральної активності, когнітивний компонент соціальної активності і нормативну непоступливість, але зменшує прояви індивідуалістичної організаційної культури, бажання опіки, а також таких цінностей, як доброзичливість, самостійність, безпека. Така складова суб'єктивної бідності, як оточення, що продукує бідність, призводить до збільшення дистанції до влади і зменшення позиційної конкуренції та цінностей, пов'язаних із традиціями.

За результатами факторного аналізу індикаторів політичної поведінки виділилися вісім факторів. Їхній зміст узято за смисловою основу психологічних особливостей політичної поведінки молоді: задоволення соціальних та матеріальних потреб у політиці, уникання політичної діяльності, індивідуалізм, делегування повноважень професіоналам, залежність від соціального оточення, імпульсивна політична агресія, епізодична участь у політиці, прояв критики в близькому оточенні. Сильну або слабку вираженість цих особливостей опосередковано ступенем належності респондентів до субкультури бідності, а також рівнем прояву їхньої суб'єктивної та об'єктивної бідності (рис. 1).

Так, молодь із низьким рівнем об'єктивної бідності більше схильна мотивувати свою участь у політиці можливістю задовольнити соціальні потреби або професійну самореалізацію, а для молоді з високим рівнем така мотивація є слабкою. Для більшості представників об'єктивно бідної молоді характерним є уникання політичної діяльності, посилення індивідуалізму та делегування повноважень професіоналам від політики. Молодь із низьким рівнем об'єктивної бідності демонструє епізодичну участь у політиці, критику в близькому оточенні та імпульсивну політичну агресію, при цьому остання особливість також притаманна політичній поведінці молоді з високим рівнем об'єктивної бідності.

За високих показників суб'єктивної бідності ще більше зменшується мотивація участі в політиці через можливість задоволення соціальних та матеріальних потреб. Серед молоді, яка вважає себе суб'єктивно бідною, – поширеними є слабка тенденція до індивідуалізму та сильне уникання політичної діяльності. У молоді з низьким рівнем суб'єктивної бідності імпульсивна політична агресія та критика в близькому оточенні проявляються менш ніж у половини респондентів.

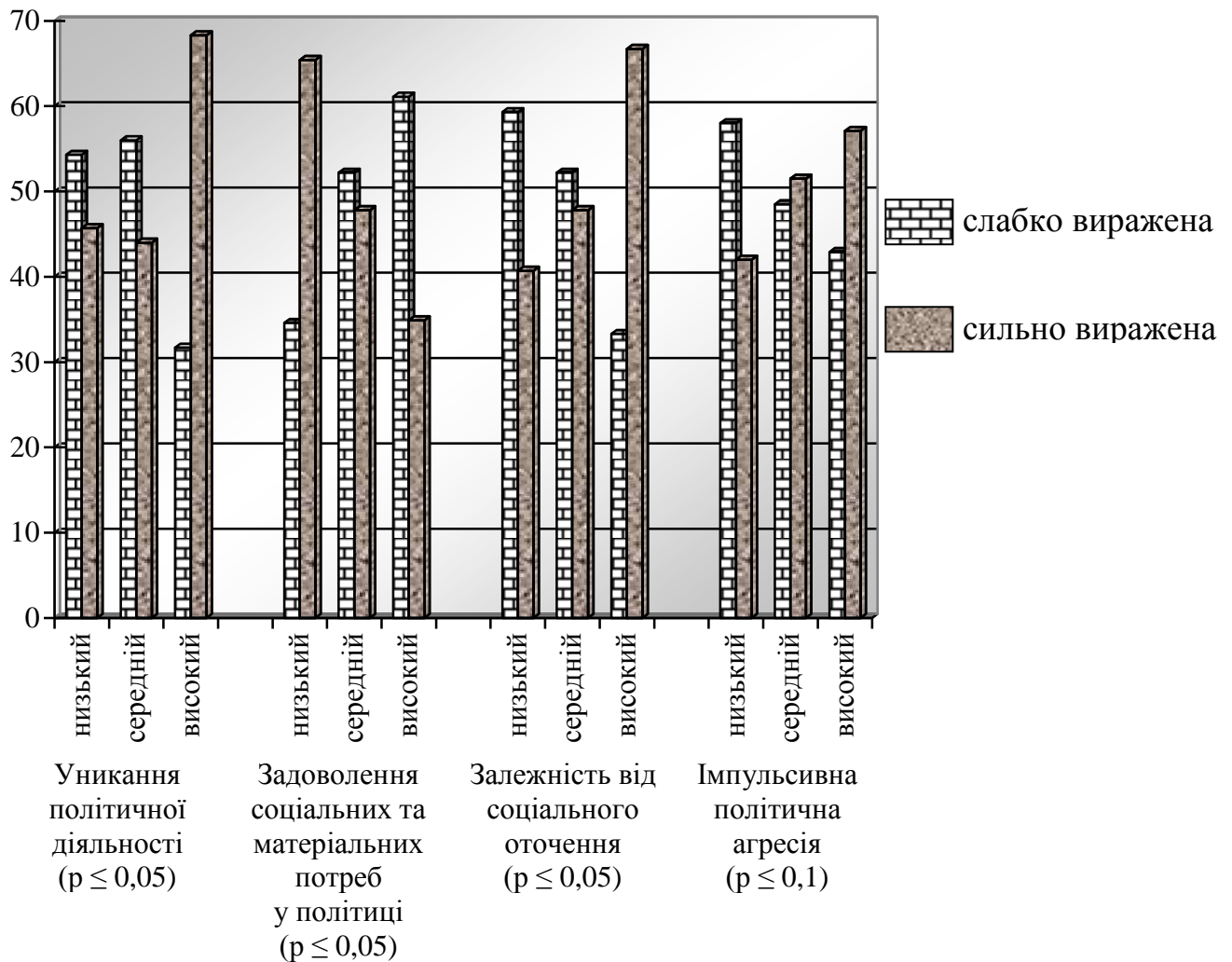

Рис. 1. Прояв особливостей політичної поведінки у молоді з різним рівнем належності до субкультури бідності

Молодь із низьким рівнем належності до субкультури бідності демонструє сильну тенденцію – реалізувати мотивацію задоволення соціальних та матеріальних потреб у політиці, тоді як молодь, що належить до такої субкультури, виявляє слабшу зацікавленість у політиці для реалізації цих потреб. Молоді з високим рівнем належності до субкультури бідності більшою мірою властиво уникання політичної діяльності порівняно з молоддю, яка до цієї субкультури не належить.

Індивідуалізм у політичній поведінці притаманний молоді як з низьким, так і з високим рівнем належності до субкультури бідності. При цьому молоді люди з високим рівнем демонструють сильну залежність від соціального оточення та імпульсивну політичну агресію.

Таким чином, із восьми виявлених психологічних особливостей політичної поведінки молоді чотири характеризують політичну поведінку власне представників субкультури бідності: низька мотивація задоволення соціальних та матеріальних потреб у політиці, залежність від соціального оточення, уникання

політичної діяльності, імпульсивна політична агресія. Саме на ці особливості було спрямовано корекційний вплив під час наступної частини емпіричного дослідження.

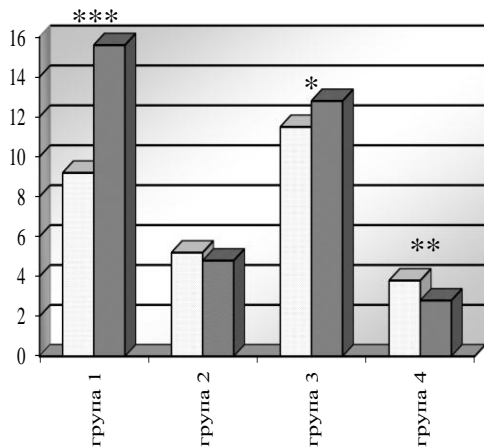
У *третьому* розділі «**Корекція негативних проявів психологічних особливостей політичної поведінки молоді як наслідку її належності до субкультури бідності**» описано й обґрунтовано програму та проаналізовано результати корекційної частини емпіричного дослідження, що складалася з чотирьох етапів.

На *першому* етапі було підготовлено гіпотетичні ситуації можливої політичної поведінки, що відображають зміст досліджуваних психологічних особливостей, та проведено їхню експертну оцінку для визначення відповідності цьому змісту. Експертами були 15 висококваліфікованих фахівців у сфері соціальної і політичної психології – науковці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України та магістри психології. Вони співвідносили кожен з чотирьох психологічних особливостей із п'ятьма гіпотетичними ситуаціями та оцінювали, якою мірою запропонований текст відображає зазначену особливість. У результаті було відібрано по три ситуації на кожен особливість.

На *другому* етапі було здійснено власне корекційний вплив у формі групових занять із застосуванням елементів соціально-психологічного тренінгу, у якому взяли участь 57 учнів професійно-технічних училищ м. Житомира, що належать до субкультури бідності (їх було відібрано з 200 опитаних).

Було сформовано чотири групи – із тих респондентів, у кого під час попереднього опитування вираженість однієї з чотирьох особливостей політичної поведінки була найбільша. У кожній групі з учасниками проводилося корекційне заняття, під час якого почергово виконувалися: завдання загального характеру (знайомство, підвищення активності, зняття напруження), подання розробленої гіпотетичної ситуації відповідної політичної поведінки та її групове обговорення, вправи, безпосередньо зорієнтовані на корекцію досліджуваної особливості (глибинне обговорення та рефлексія власного досвіду з відповідної поведінки, аналітичний аналіз, моделювання тощо). Після проведення всіх завдань проходило контрольне опитування, яке давало можливість простежити зміни в характері прояву тієї чи іншої психологічної особливості політичної поведінки.

Третій етап мав аналітичний характер. Аналіз отриманих результатів показав, що на статистично значущому рівні внаслідок корекційного впливу в трьох із чотирьох груп удалося змінити прояв тієї чи іншої психологічної особливості політичної поведінки. Так, удалося посилити мотиваційну складову політичної поведінки (задоволення матеріальних та соціальних потреб у політиці) і зменшити вираженість імпульсивної політичної агресії. Несподіваним було посилення такої особливості, як уникання політичної діяльності, тоді як корекційний вплив було спрямовано на її зменшення. Показники ще однієї особливості – залежність від соціального оточення – після корекції не змінилися (рис. 2).

Номери і назви сукупних груп:

1 – задоволення матеріальних та соціальних потреб;

2 – залежність від соціального оточення;

3 – уникання політичної діяльності;

4 – імпульсивна політична агресія.

Рис. 2. Зміни в рівні прояву психологічних особливостей політичної поведінки до і після корекційного впливу

Умовні позначення:

до корекційного впливу

після корекційного впливу

* відмінності значущі на рівні $p \leq 0,1$

** відмінності значущі на рівні $p \leq 0,05$

*** відмінності значущі на рівні $p \leq 0,01$

Четвертий етап був додатковим і мав на меті підтвердження виявленої під час корекційної частини тенденції, відповідно до якої в разі залучення молоді із субкультури бідності до політичного життя у неї проявляється обернена реакція – ще більше уникання політичної сфери. Ми припустили, що після залучення до аналізу політичної інформації рівень зацікавленості політичними подіями молоді із субкультури бідності знизиться, а у інших груп молоді – зросте або не зміниться. Під час цього дослідження було опитано 100 учнів професійно-технічних училищ м. Житомира, які спочатку оцінювали цікавість новин із п'яти різних сфер життя громадян «нейтральної» країни Естонії (політика, наука, мистецтво, спорт, техніка), потім читали розлогу політичну інформацію з Естонії і відповідали на п'ять відкритих запитань до неї, а після цього ще раз оцінювали рівень цікавості інших новин із тих самих сфер життя. Але й тепер не вдалося на статистично достатньому рівні підтвердити, що для представників субкультури бідності характерне ще більше уникання політичної діяльності після залучення до цієї сфери. Таке припущення залишилося на рівні статистичної тенденції.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми виявлення психологічного змісту, особливостей прояву і можливостей регуляції соціально-нормативної політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності.

На підставі узагальнення результатів дослідження зроблено такі висновки.

1. Політичну поведінку молоді розглянуто як складне інтегральне явище, що тісно пов'язане з політичною активністю, участю, залученням, електоральною поведінкою, яке має пластичний характер і є результатом політичної соціалізації. Таку поведінку визначено як свідому полімотивовану з різним рівнем активності/пасивності участь молоді в громадсько-політичному житті країни, в основі якої лежить політико-ідеологічне самовизначення молодих осіб та усвідомлення їхнього ставлення до наявної системи інститутів влади.

2. Субкультуру бідності визначено як систему норм і правил, властивих середовищу матеріально незабезпечених осіб, що визначають їхню поведінку, відрізняються від загального способу життя, цінностей і моделей поведінки, але перебувають у межах загальної культури. Субкультура бідності включає об'єктивну і суб'єктивну оцінку особою власного матеріального становища та може впливати на такі психологічні параметри політичної поведінки, як політичні установки, цінності, політико-ідеологічне самовизначення тощо.

3. Для політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності, характерні психологічні особливості, які витлумачено як наявні в психологічній організації функціональні способи взаємодії мотиваційних, ціннісних, поведінкових, політико-ідеологічних компонент, що детермінують прояви політичної поведінки, визначають її функціонування і підпорядкування. Молодь, яка належить до субкультури бідності, демонструє короткочасну імпульсивну політичну реакцію, яка може набувати характеру протестної активності. У її політичній свідомості емоційна оцінка ситуації превалює над раціональною, спостерігається установка на уникання невизначеності з тяжінням до колективізму. Зафіксовано низький рівень мотивів політичної поведінки, що свідчить про непривабливість участі в політичному процесі. Така молодь менше схильна конкурувати в ділових і міжособових стосунках, а влада займає низьке місце в ієрархії її цінностей.

4. Виявлено вісім основних психологічних особливостей політичної поведінки молоді, серед яких чотири більшою мірою притаманні молоді, що належить до субкультури бідності. Низька мотивація «задоволення соціальних та матеріальних потреб у політиці» відображає слабку потребу через участь у політиці укладати нові знайомства, задовольняти потребу в спілкуванні, реалізовуватися професійно, поліпшувати своє матеріальне становище. «Уникання політичної діяльності» означає апатію до політичного процесу, небажання брати в ньому участь, ігнорування громадянських обов'язків, нехіть до втручання політики в особисте життя, невіру в можливість що-небудь змінити в цій сфері. Така особливість, як «залежність від соціального оточення» в політичній поведінці проявляється в тому, що молодь, яка належить до субкультури бідності, не почувається незалежною в прийнятті рішень, виразно орієнтується на колективну думку, але при цьому вважає, що влада не повинна втручатися в суспільні процеси, а її контроль за соціальними інститутами повинен бути мінімальним. «Імпульсивна політична агресія» в поведінці такої молоді

полягає в готовності до агресивних дій щодо представників влади, яку виправдовують тим, що йдеться не про незаконні дії, а про встановлення справедливості.

5. Доведено ефективність запропонованих корекційних занять з елементами соціально-психологічного тренінгу, спрямованих на корекцію таких психологічних особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності, як низький мотив задоволення соціальних і матеріальних потреб у політиці та імпульсивна політична агресія. Проявилася тенденція посилення нахилу молоді, що належить до субкультури бідності, до уникання політичної діяльності під впливом активного політичного залучення ззовні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні умов і чинників актуалізації психологічних особливостей політичної поведінки молоді із субкультури бідності, визначенні стратегій формування адекватної політичної поведінки незаможної молоді, розробці програм із заохочення такої молоді до соціальної мобільності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Психологічні особливості та зміст критеріїв належності до культури бідності / І. М. Гусєв // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. / За ред. С. Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. – том 10. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 23. – С. 141–150.

2. Залежність політичної поведінки молоді від суб'єктивної оцінки власної бідності / І. М. Гусєв // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. / наук. ред. М.О. Носко. – 2012.– Вип. 105, Том 1. – С. 77–81.

3. Характер політичної поведінки молоді залежно від рівня її бідності / І. М. Гусєв // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Київ : «Міланік», 2012. – том 11. – Вип. 6. – С.160–166.

4. Належність учнівської молоді до субкультури бідності як чинник її політичної поведінки / І. М. Гусєв // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 25. – С. 133–138.

5. Суб'єктивне переживання бідності молоддю: проблема вимірювання та психологічний зміст / І. М. Гусєв // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. – Т. 18. – Вип. 22, част.1. – Одеса, 2013. – С. 185–191.

6. Особливості корекційного впливу на формування адекватної політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності / І. М. Гусєв //

Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – К. : Гнозис, 2013. – Додаток 1 до Вип. 29, Том 1. – С. 208–214.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Проблема природи бідності в західних дослідженнях [Електронний ресурс] / І. М. Гусєв // «Самовизначення особистості в соціумі: теорія, методологія, практика»: матеріали методологічного семінару для аспірантів та молодих науковців Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. – 2011. – Режим доступу : http://www.ispp.org.ua/podiy_33.htm

2. Залежність прояву бідності від оцінки молоддю її характеру / І. М. Гусєв // Соціальна адаптація осіб з порушенням розвитку: матеріали наук.-практ. конф. з між нар. участю. – Львів : Тріада плюс. – 2012. – С. 75–80.

3. Особливості політичної поведінки студентської молоді / І. М. Гусєв // Вісник Інституту розвитку дитини (додаток): методичні та практичні матеріали. – Київ. – 2013– Вип. 4. – С. 116–119.

4. Співвідношення політичної поведінки молоді з її матеріальним статусом / І. М. Гусєв // Материали науч. конф. «Ломоносовские чтения» 2013 года и Междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2013». – Севастополь: ООО «Экспресс – печать», 2013. – С. 165–166.

АНОТАЦІЇ

Гусєв І. М. Психологічні особливості політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2013.

У дисертації наведено результати дослідження психологічних особливостей політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності. Обґрунтовано належність до субкультури бідності за критеріями суб'єктивної та об'єктивної бідності. Визначено особливості політичної поведінки молоді, що належить до субкультури бідності: низька мотивація задоволення соціальних та матеріальних потреб у політиці, уникання політичної діяльності, залежність від соціального оточення, імпульсивна політична агресія. За допомогою корекційного впливу доведено можливість підвищення низької мотивації задоволення соціальних і матеріальних потреб у політиці та зменшення імпульсивної політичної агресії.

Ключові слова: політична поведінка, психологічні особливості політичної поведінки, об'єктивна бідність, суб'єктивна бідність, субкультура бідності, молоді із субкультури бідності

Гусев И. Н. Психологические особенности политического поведения молодежи, принадлежащей к субкультуре бедности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.11 – политическая психология. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2013.

В диссертации приведены результаты исследования психологических особенностей политического поведения молодежи, принадлежащей к субкультуре бедности. Проанализированы основные подходы к изучению политического поведения и его составляющих. Раскрыта суть политического поведения, которое характеризуется полимотивированным активным или пассивным участием личности в социально-политической жизни страны, проявлением ею своего отношения к системе институтов власти. Субкультура бедности в исследовании выступает в качестве системы норм и правил, определяющих поведение человека и/или группы лиц, при этом сознательно или бессознательно выделяющих себя из общей культуры общества, а также отличающихся образом жизни, ценностями и моделями поведения.

Обоснован методический инструментарий исследования политического поведения и выявления принадлежности к субкультуре бедности, с помощью измерения её субъективного и объективного уровней. Исследована распространенность субъективной и объективной бедности среди молодежи. Выделены следующие составляющие субъективной бедности: неудовлетворенность базовых потребностей, нехватка денег на дополнительные потребности, стыд из-за собственной бедности, окружение, провоцирующее бедность. Обнаружено, что неудовлетворенность базовых потребностей одинаково выражена у юношей и девушек, при этом среди юношей больше распространены негативные переживания, связанные с собственной бедностью и окружением, провоцирующим бедность, а девушки больше страдают из-за нехватки денег на дополнительные потребности.

Показано, что молодежь, принадлежащая к субкультуре бедности, демонстрирует кратковременную импульсивную политическую реакцию, которая может приобретать характер протестной активности. В ее политическом сознании мотивационный блок превалирует над когнитивным, наблюдается установка на избегание неопределенности с тяготением к коллективизму. Зафиксирована низкая мотивация политического поведения, что свидетельствует о непривлекательности участия в политическом процессе. Такая молодежь меньше подвержена конкурировать в деловых и межличностных отношениях, а власть занимает низкое место в иерархии ее ценностей.

Определены психологические особенности политического поведения молодежи: удовлетворение социальных и материальных потребностей в политике, избегание политической деятельности, индивидуализм, делегирование полномочий профессионалам, зависимость от социального окружения, импульсивная политическая агрессия, эпизодическое участие в политике, проявление критики в близком окружении. Освещена зависимость проявления данных особенностей среди молодежи с разным уровнем принадлежности к

субкультуре бедности, а также в зависимости от характера бедности (объективной или субъективной). Доказано, что политическое поведение молодежи из субкультуры бедности характеризуют четыре особенности. Низкая мотивация удовлетворения социальных и материальных потребностей в политике отражает слабую потребность с помощью участия в политике заключать новые знакомства, удовлетворять потребность в общении, реализовываться профессионально, улучшать материальное положение. Избегание политической деятельности характеризуется апатией к политическому процессу, нежеланием участвовать в нем, игнорированием гражданских обязанностей, отвращением к вмешательству политики в личную жизнь, неверием в возможность что-либо изменить в данной сфере. Такая особенность, как зависимость от социального окружения в политическом поведении проявляется в том, что молодежь, принадлежащая к субкультуре бедности, не ощущает себя независимой в принятии решений, сильно ориентируется на коллективное мнение, но при этом считает, что власть не должна вмешиваться в общественные процессы, а ее контроль за социальными институтами должен быть минимальным. Импульсивная политическая агрессия в поведении такой молодежи заключается в готовности к агрессивным действиям в отношении представителей власти, которые оправдывают тем, что речь идет не о незаконных действиях, а об установлении справедливости.

С помощью коррекционного воздействия доказана возможность изменения в характере проявления тех особенностей политического поведения, которые присущи представителям субкультуры бедности. Продемонстрирована возможность усиления мотивационной составляющей политического поведения (удовлетворение социальных и материальных потребностей в политике) и уменьшение импульсивной политической агрессии.

Ключевые слова: политическое поведение, психологические особенности политического поведения, объективная бедность, субъективная бедность, субкультура бедности, молодежь из субкультуры бедности

Gusiev I. M. Psychological Peculiarities of Behavior of the Youth Relating to the Subculture of Poverty. – Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Psychological Sciences in speciality 19.00.11 – Political Psychology. – Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2013.

The thesis is dedicated to the study of psychological peculiarities of the political behavior of the youth relating to the subculture of poverty. Belonging to the subculture of poverty is grounded with subjective and objective criteria of poverty. Psychological peculiarities of the political behavior of the youth are: low motivation of the social and material needs in the policy, avoidance of political activity, depending on the social environment, political impulsive aggression. With the corrective influence it is proved the possibility to increase low motivation of the social and material needs in the policy and reducing political impulsive aggression.

Key words: political behavior, psychological peculiarities of political behavior, objective poverty, subjective poverty, subculture of poverty, youth from subculture of poverty.